

RECENSIES

het dan helaas niet allemaal Vermeers of Saenredams, placht op te doffen. Maar als hij dit allemaal weet, plus ook nog dat hetzelfde geldt voor rijke boeren, had hij dan niet in één moeite door erbij kunnen weten dat in het soort 'Huizen', waar de Oranjes woonden - en maggen ze daar alsjeblieft wonen? - de kleinere vertrekken, waar dit soort schilderstukken thuishoort, doorgaans behangen waren met wandtapijten? Men denke slechts aan het 'cabinet' op het Oude Hof, waar door Cornelis van der Myle aan Frederik Hendrik de Palamedes werd voorgelezen.

Een enkel woord nog over de illustraties, die namelijk zo talrijk zijn, dat men ze in bilijkheid niet onvermeld mag laten. Maar wat heeft zich bij de keuze ervan allemaal afgespeeld tussen auteur en uitgever? Een singulierder mengsel van conventioneel - niet slechts het Straatje van Vermeer, maar tot en met Rembrandt en Saskia! - en 'ook eens wat anders' is naar mijn beste weten nog nooit vertoond, en wat er op die manier allemaal tussen de wal en het schip is terechtgekomen, mag men beslist wel indrukwekkend noemen. Om van Amalia van Solms en haar gemaal zelfs niet meer te spreken - van de familie kan alleen maar Maurits erop overschieten als onvermijdelijk pendant van Oldenbarnevelt - ontbreekt met Vondel, Hooft en Huygens, bijvoorbeeld ook Hugo de Groot. Wel is daarentegen Spinoza gedoemd of uitverkoren een plaatjesbladzijde te delen met Pieter de la Court. O! Loevestein, gij Mecca van mijn dromen, wanneer men er niet zelf, althans niet al te lang heeft hoeven te logeren. Cornelis Troost, van wie toch ongetwijfeld niemand niet kan houden, als laatste plaatje vind ik alleraardigst, maar wat heeft het te maken in een boek over de zeventiende eeuw? Of hoort het thuis onder het hoofd 'Decline', omdat, zo op het timmermansoog geschat, die mid-achttiende-eeuwers ongeveer evenveel glaasjes te veel op hebben als honderd jaar tevoren de in sociaal opzicht iets lager gesitueerde familie Steen op de omslag? Wat mij echter speciaal boeit, is het tweetal tegenover elkaar geplaatste 'full-page' illustraties, genummerd 28 en 29, vertonend respectievelijk Hannemans portret van Jan de Witt en de 'Geslachte Os' van Rembrandt. Moeten wij daarbij denken aan wat, als er beweging in zat, filmrijm zou heten? Zo ja, dan zou ik, om na zo veel Engels met scheutjes Frans, ook nog een derde nabuurtaai erbij te halen, dit nogal 'unfein' vinden.

—J. J. Poelhekke—

H. Beem, *De Joden van Leeuwarden. Geschiedenis van een Joods cultuurcentrum*. Met een bijdrage van J. F. van Agt over 'De synagogen in Leeuwarden en elders in Friesland' (Assen: Van Gorcum, 1974; xii en 368 blz., met 58 afb. f49.-).

In 1950 is een boekje van goed honderd bladzijden verschenen met de kryptische titel *De verdwenen mediene* door H. Beem. Het bleek geschreven door een insider die over een uitstekende pen beschikte en die in vijftien korte opstellen een beeld schetste van de handel en wandel van de Nederlandse Joden die in de mediene dat wil zeggen in de provincie hadden gewoond en zich daardoor al duidelijk onderscheidden van de Joden in Mokum Olf of Amsterdam. De toegevoegde verklarende woordenlijst van zeven bladzijden wees erop dat de schrijver een uitgebreide kennis van het Jiddisch en Hebreeuws bezat. Het was dan ook niet verwonderlijk dat de volgende publicaties van Beem zich meer op filologisch gebied en met name het Jiddisch in Nederland bewogen.

In 1973 verscheen van Beems hand een korte historische beschrijving van *De Joodse gemeente te Sneek* uitgave nr. 450 van de Fryske Akademy. Deze schets was uitstekend gedocumenteerd en geannoteerd en het fungeerde als voorloper van het bovenvermelde

boek, eveneens onder auspiciën van de Fryske Akademy uitgegeven onder nr. 468, dat eind 1974 van de pers kwam. Na het eerste deel van de *Geschiedenis der Joden in Nederland* van Brugmans en Frank, in 1940 uitgegeven, is dit de omvangrijkste publicatie over de historie van het Joodse volksdeel. Tot nu toe berust het merendeel van de beschrijvingen op notulenboeken van burgemeesteren en vroedschappen en andere niet-Joodse archiefstukken, kortom er is een beeld ontstaan hoe 'men' in de Lage Landen sedert de middeleeuwen over de Joden dacht. Er is geput uit resoluties, geboden en opmerkelijk veel verboden en uit beschrijvingen die alleen al vanwege het diskriminerende taalgebruik twijfels oproepen aan de objectiviteit van sommige kroniekers.

Het boek van Beem heeft zo zijn eigen geschiedenis. Als bestuurslid van de Joodse gemeente in Leeuwarden werd hem begin 1940 gevraagd de geschiedenis van deze groep te boek te stellen. De oorlog deed de plannen te niet en door de nationaal-socialistische vervolging werd het grootste deel van de Leeuwarder Joden weggevaagd. Mede door het Friese verzet bleef een kleine groep, waaronder de schrijver, behouden en werd ook het Joodse archief gespaard. Aan dit laatste feit is het bijzondere van het boek te danken, omdat naast de niet Joodse bronnen deze keer ook een 'Sefer Zichronot', een grotendeels in het Jiddisch geschreven notulenboek en tal van andere documenten met Hebreeuwse en Jiddische tekst als basis hebben gediend. Werd de geschiedenis vaak van buiten af belicht, bij de historie van de Leeuwarder Joden ligt de nadruk op een belichting van binnen uit. De eerste Joodse inwoner van Leeuwarden wordt in 1651 in een Amsterdams archiefstuk vermeld, waarbij een begraafplaats tegen de wal in de Boterhoek werd toegestaan. In het begin van de achttiende eeuw is er sprake van een synagoge, hoewel niet bekend is of dit een huissynagoge was of een afzonderlijk gebouw. Omstreeks 1730 was er reeds van een klein synagogegebouw bij de Voorstreek en een jaar of vijftien later begon men aan de bouw van een definitief gebouw in de Sacramentsstraat.

De geciteerde resoluties over de Joden duiden vaak op vrees: vrees van de gilden voor concurrentie, vrees van het stadsbestuur voor toename van de groep armen door elders verjaagde Joden die dikwijls op een schoen en een slof de stad binnenkwamen, en vrees voor besmetting door rondtrekkende Joden in de perioden van epidemies.

In overwegend korte hoofdstukken volgt Beem de ontwikkeling van de Joodse gemeente in de loop van enkele eeuwen. Vanaf 1754 put hij ook uit het bovengenoemde 'Sefer Zichronot', dat men een eeuw lang in het Jiddisch en daarna, als uitvloeisel van de assimilatie, in het Nederlands heeft bijgehouden. Tal van citaten uit het boek verlevendigen het verslag en de schrijver heeft niet geschroomd om allerlei aspecten tussen mooi en lelijk aan de orde te stellen. Om een aantal onderwerpen te noemen: de relatie tussen de Joden en het stadsbestuur en de verhouding met niet-Joodse groepen, het bestuur en de organisatie van de Joodse gemeente, de herkomst en de typerende beroepen, de synagoge en de eredienst, financiën en het armwezen, het onderwijs, de taal en de cultuur, de gilden en het burgerboek, de koosjere bakkers en slagers (dat wil zeggen zij die volgens de ritus hun voedsel bereiden), het verenigingsleven, de veranderingen en de assimilatie in en na de Napoleontische tijd. Tientallen afbeeldingen in het uitstekend verzorgde boek maken de lezer wegwijs in de eigen diepgewortelde cultuur die de Joden met zich namen, ongeacht of zij zich nu vestigden in gebieden rond de Middellandse Zee of in het o zo Friese Leeuwarden. Waar zij een tolerant bestuur vermoedden, vestigden zich een marskramer, een handelaar, een geleerde rabbijn, een bemiddeld man, die een kamer voor synagogediensten vrijmaakte, er kwamen steeds weer arme vluchtelingen, er werden Joodse bedelaars en een enkele misdadiger uit de stad gezet, er werd een grafsteen met Hebreeuwse tekens op een klein stukje grond geplaatst. Zo is het meestal gegaan, ook in Leeuwarden en deze

RECENSIES

stad is tot in de vorige eeuw de grootste Joodse gemeente van Oost- en Noord-Nederland geweest, die in 1854 1322 zielen telde.

Voor zover ik weet is er tot op heden nog geen compleet verslag gepubliceerd over de lotgevallen van een Joodse gemeente tijdens de laatste oorlog. Hoewel de schrijver en zijn gezin zwaar door de gebeurtenissen getroffen zijn, schetst hij de feiten als ware hij een objectieve buitenstaander. Op welke wijzen werd de Joodse groep geïsoleerd, welke moeizame pogingen werden gedaan om het onderwijs gaande te houden, hoe probeerde de plaatselijke Joodse Raad goedbedoeld, maar met bitter weinig succes, te redden wat er te redden was. Citaten uit de notulen van het synagogebestuur maken duidelijk dat men tot het laatste toe moed heeft gehouden en kracht heeft geput uit de heilige geschriften.

Beem poogt te reconstrueren hoevelen de oorlog overleefd hebben, want van de afgrijzelijke genocide op de Europese Joden zijn de sporen zeer berekenend uitgewist. Van de 665 Joden uit Leeuwarden en omgeving, waaronder 11 gemengd gehuwden, zijn er 539 niet teruggekeerd. 'Van vallen naar opstaan' is de titel van het laatste hoofdstuk, waarin de terugkeer van de overlevenden en het op gang komen van het Joodse leven van een sterk verouderde en zeer klein geworden groep worden beschreven. Het niet meer aanwezig zijn van minstens tien meerderjarige mannen heeft tot gevolg gehad, dat sedert 1965 geen regelmatige synagogediensten meer worden gehouden. Een deel van de synagoge-inventaris is ten gebuike gegeven aan een synagoge in Israël.

Opperrabbijn Berlinger spreekt in zijn voorwoord van een monument dat door het boek voor hen die in drie eeuwen lid waren van de Leeuwarder gemeente, is opgericht. Hiermee is een stuk levenswerk van de auteur zeer juist geschat. Tot slot betreffende de documentatie nog een korte opsomming: de bibliografie vermeldt negentien bronnen en tweeëntachtig literatuurtitels. Degenen die gegevens willen verifiëren, staan achtentwintig bladzijden voetnoten ter beschikking. Het geplande zakenregister kon wegens de kosten niet opgenomen worden.

Een specialist op het gebied van synagogen: J. F. van Agt, besluit het boek met een hoofdstuk over de synagogen van de provincie Friesland. Aan de hand van kadastrale minuutplannen, foto's en nauwkeurige beschrijvingen leidt de schrijver ons rond door Leeuwarden en acht andere gemeenten. De historie van de gebouwen geeft hem de gelegenheid om aandacht te schenken aan verscheidene bouwstijlen en vaak curieuze architectonische details. De Fryske Akademy had voor dit warm aanbevolen boek geen deskundiger schrijvers kunnen kiezen.

C. Reijnders

J. Th. de Smidt and T. van der Lee, eds., *Plakkaten, ordonnantiën en andere wetten, uitgevaardigd in Suriname, 1667-1816* (2 vols; Amsterdam: Emmering, 1973, xxxv + 1425 pp.).

This hefty collection of official edicts, ordinances and laws, will henceforth be an indispensable tool for anyone concerned with the colonial history of Surinam. It is not, of course, a book to read from cover to cover at a sitting, but a work to be consulted frequently for reference and documentation. The selection and the editing of the material is admirably done. The editors have examined the available archival sources in the Netherlands and in England. If a document has been published elsewhere, this fact is duly noted. Copious crossreferences and a triple index of 'zaken', 'persoonsnamen', and 'aardrijkskundige namen', enable the reader to follow the thread of any subject, person or place, in